Särtryck ur: Årsbok 2014 KVHAA
Stockholm 2014 (ISBN 978-91-7402-428-9, ISSN 0083-6796)

GUNNEL ENGWALL

Svenska skribenter på franska

Under bokstaven *I* kan man i *Pyttans A–B och C–D-lära* läsa följande lekfulla rader:[1]

I Paris schangtila salar/ varenda buse franska talar.

Raderna fastnar lätt i minnet, inte minst på grund av den komiska motsatsen mellan det franskt gentila och busen, men också därför att det ligger en uppenbar och samtidigt förbluffande sanning i versraderna: till och med en oskolad fransk buse kan utan svårighet uttrycka sig på franska, detta för oss svenskar ofta så motspänstiga språk. Så upplever vi för övrigt i princip alla nya språk som vi ska lära oss. De verkar i förstone omöjliga att använda korrekt.

Ändå har det i alla tider funnits människor som med lysande resultat lärt sig att både tala och skriva på andra språk. ”Språkbytare måste vara genier” löd rubriken på en krönika av Mats Gellerfelt för några år sedan.[2] Det är inte svårt att hålla med. Vi kan tänka på välkända författare som den grekfödde Theodor Kallifatides som skriver på svenska och den polskfödde Joseph Conrad som skrev på engelska. Under 1900- och 2000-talen möter vi också en rad författare som har bytt från sina modersmål till franska, till exempel Samuel Beckett, Eugène Ionesco, Milan Kundera och Andreï Makine. Även många svenskar har skrivit på

och talat franska under århundradenas lopp. I det följande ger jag exempel på svenska skribenter på franska från medeltiden och framåt och tar särskilt upp tre sinsemellan mycket olika personer från vart och ett av seklen 1600-, 1700- och 1800-talet.

Under medeltiden skickades begåvade ynglingar från olika delar av Sverige till Paris för att studera. Undervisningsspråket var latin och de svenska studenterna tvingades att tala latin till och med i de kollegier där de bodde tillsammans.

Den medeltida franskan måste ändå svenskarna ha mött när de gick ut på Paris gator. De bör rimligen ha lärt sig en hel del franska, inte minst eftersom de normalt stannade i flera år, i vissa fall i decennier. Tyvärr finns det inte några bevarade dokument på franska av svenska studenter från medeltiden. Sådana skulle ju ha kunnat visa oss hur de använde språket.

Språksituationen i Europa förändrades väsentligt under renässansen. Medeltidslatinet uppfattades alltmer som barbariskt och man gick tillbaka till det klassiska latinet. Detta banade i sin tur vägen för folkspråken och deras användning även i officiella sammanhang. François Villon, François Rabelais, Michel de Montaigne och många andra skrev betydande verk på sitt franska modersmål. Även svenskar som Carl Gyllenhielm, Åke Oxenstierna och Christopher Ekeblad, samtliga födda under andra hälften av 1500-talet, började då teckna ner tal, psalmer, poem och aforismer på franska.[3]

Under 1400- och 1500-talen hade Tyskland fått en allt större betydelse i Sverige, men under 1600-talet blev inflytandet från Frankrike återigen tydligt. Antalet svenska skribenter som uttryckte sig på franska ökade. Det var inte minst studenter och lärare som roade sig med att skriva olika slags småskrifter. En diktare som många av oss särskilt kommer ihåg från denna tid är Lars Johansson, mer känd som Lasse Lucidor. Han var berest och hade under sina resor lärt sig en rad språk. Detta framkom-

mer genom visor, bröllopspoem och gravskrifter av honom, vilka har bevarats på inte mindre än sju språk.[4]

Om vissa använde franskan flitigt i tal och skrift under denna tid, fanns det andra som oroades över att franskan skattades alltför högt på svenskans bekostnad. Man skojade om de inbilska och uppblåsta fransmännen. De framställdes som ynkliga mesar, som var tappra när det inte behövdes och som uppträdde som tyranner mot beskedliga människor men var räddhågsna mot kraftfulla män.[5] Ett annat exempel är Simon Simplex, pseudonym för Andreas Kempe, som i en bok om språken i paradiset från 1688 framhåller att Gud talar svenska, Adam danska och ormen franska. Men detta drastiska uttalande ska förstås endast delvis tolkas allvarligt.[6]

Under denna tid växte göticismen sig starkare. I dess programförklaring från 1629–1630 framhålls att Sverige var överlägset andra nationer och att svenskan var det äldsta tungomålet. Svenskan skulle därför försvaras mot utländskt inflytande. Många ansåg dock att man inte skulle gå till överdrift. Georg Stiernhielm till exempel, som i götisk anda försvarade det svenska språket, skrev samtidigt i likhet med många andra humanister på den europeiska kontinenten också på andra språk än på sitt modersmål.

Bland svenska skribenter på franska under 1600-talet intar drottning Kristina (1626–1689) en särställning. Hon var mycket franskinriktad och författade flera längre franska texter.[7]

I sina memoarer, som Kristina skrev på franska, återger hon en berättelse om sin egen födsel, som beskriver de stora förväntningarna att det efterlängtade barnet skulle vara en frisk pojke. Dessa förväntningar kom naturligtvis helt på skam i och med hennes födelse. Enligt berättelsen föddes hon med hårväxt från huvudet till knäna och med en grov och stark röst. Därför misstog man sig först och utropade att en pojke hade fötts. När sanningen uppdagades, oroade man sig inom hovet särskilt över vad Gustav II Adolf skulle säga. Men enligt memoarerna tackade

kungen Gud för dottern och sade att denna flicka skulle bli lika värdefull för honom som en pojke.

Under de olyckliga åren efter faderns död tog Kristina sin tillflykt till böcker. Hon studerade sex timmar på morgonen och lika mycket på kvällen. Hon fick läsa naturvetenskap och språk och öva upp olika färdigheter. Det är tydligt att hennes intelligens väckte förundran. När hon var sju år, skrev till exempel riksdrotsen Gabriel Oxenstierna till sin bror Axel, rikskanslern: ”Vår unga drottning har ett extraordinarie ståteligt ingenium.”

Den franske diplomaten Pierre Chanut, som vistades i Stockholm under flera år och relativt ofta sammanträffade med drottningen, har också uttalat sig synnerligen positivt om Kristina. Curt Weibull har sammanfattat Chanuts olika brevuttalanden på detta sätt:

> hon talar franska, som om hon var född i Louvren, och latin som sitt modersmål; och […] hon älskar poesi, litteratur och böcker.

Franska var också det språk som Kristina uppskattade och använde mest. På detta språk skrev hon den ofullbordade självbiografi som jag redan citerat, liksom en kort berättelse om Vasaätten och en beundrande essä om Alexander den store. Dessutom författade hon en ofullbordad uppsats om Julius Caesar och två samlingar sentenser och maximer – allt detta på franska. På Riksarkivet i Stockholm finns ytterligare dokument av Kristina, inte minst ett stort antal personliga brev på franska till hennes vän kardinal Decio Azzolino.

Dessa bevarade manuskript visar dels att Kristinas handstil är relativt svårforcerad, dels att hennes franska stavning är ganska fantasifull. Visserligen hade inte det franska skriftspråket helt konsoliderats vid denna tid, men hennes stavning avviker ofta betydligt även från den tidens regler. Hon skriver ihop ord, stavar som det låter och hoppar ibland över interpunktionen. När man har lärt sig handstilen, kan man oftast förstå drottning Kristinas texter lättare om man läser dem högt. Det antyder att det för kungliga personer förmodligen var viktigare att kunna ut-

trycka sig väl muntligt än att skriva korrekt. De skrivna texterna kunde de ju räkna med att en skrivare eller sekreterare rättade.[8]

Även om såväl Gabriel Oxenstierna som Pierre Chanut säkerligen överdrev Kristinas begåvning och sätt att tala franska, menar jag sammantaget att vi kan vara ganska säkra på att hon talade en utmärkt franska och att den var bättre och mer korrekt än vad hennes efterlämnade skrifter ger intryck av.

Under 1700-talet blev influenserna från Frankrike och franskan allt starkare och fler drogs till den franska kulturen. Franskan blev för många – särskilt inom de högre stånden – det normala språket att använda i både tal och skrift. I flera fall verkar deras franska språkbehärskning ha varit i stort sett fulländad. Jag tänker nu på sådana personer som Carl Gustaf Tessin, Carl Fredrik Scheffer och Gustaf Philip Creutz.

En annan 1700-talsförfattare att framhålla är Carl Michael Bellman. Han föddes i ett förmöget och bildat hem och hade privatlärare i såväl litteratur som språk. Men fadern kom på obestånd, och Carl Michael blev tvungen att försörja sig själv. Då kom hans goda utbildning väl till pass. Inte minst språkkunskaperna använde han med lätthet och elegans i sin diktning. Ett exempel är *Fredmans epistel* 33 ”Stolta stad”, där huvudspråket är svenska, men där repliker på franska, danska och tyska vävs in:

> *Non, non, non, non. Ce n’est pas là.* – Richtich; Nå Djurgåln. – *Oui Djurgål, oui Djurgål, oui par djefla besitta!* – Mäster Nilses. – Gantz richtich.

Tempot är så snabbt i dessa rader att man verkligen tycker sig stå mitt i larmet och skrålet vid Stockholms kajer.[9]

Till våra skribenter på franska hör också Gustav III, som skrev såväl komedier och operor som promemorior och brev på det galliska tungomålet. Dessa texter visar att han med lätthet rörde sig med franska, även om texterna ofta präglas av en oortodox stavning, där till exempel ordgränser inte respekteras. Precis som drottning Kristina räknade han na-

turligtvis med att en sekreterare rättade åtminstone hans officiella texter.

Gustav III kunde på ett karaktäristiskt sätt blanda svenska och franska i sina texter. I ett långt brev till Scheffer berättar han till exempel om sina planer att instifta Svenska Akademien och att ge Vitterhetsakademien nya stadgar. Han börjar med att berätta om vädret och om sina förehavanden för att sedan gå över till huvudärendet, akademierna, inte bara deras kommande stadgar utan även priser och belöningar. Allt detta skriver han på franska. Men så mot slutet av det långa brevet övergår Gustav III till svenska. Då gäller det ekonomiska frågor, hur akademierna ska finansieras och vilka löner sekreterarna ska få. Hans språkval synes således vara styrt av innehållet.

Bland personer i närheten av Gustav III kan hans guvernör Carl Gustaf Tessin betecknas som en särskilt god representant för 1700-talets svenska skribenter på franska. Efter en gedigen uppfostran skickades han till Frankrike redan som 19-åring. Hans far, Nicodemus Tessin den yngre, hade hoppats att han skulle följa familjetraditionen och i Paris intressera sig för arkitektur. I stället blev Carl Gustaf fascinerad av den franska kulturen, ett intresse som följde honom genom hela livet. I Paris umgicks han mest med målare och författare, både under sin första ungdomsvistelse och senare då han var ambassadör i Paris under åren 1739–1742. Han köpte själv och beställde oskattbar konst och mycket värdefulla böcker. Detta ska vi i dag vara synnerligen tacksamma för, eftersom hans konstsamling utgör stommen i Nationalmuseums äldre avdelning och hans betydande mynt- och medaljsamling finns på Kungl. Myntkabinettet. Dessutom bevaras viktiga delar av hans boksamling i dag på Kungliga biblioteket.[10]

Tessin skrev redan som adertonåring ett mindre skådespel på franska. Senare författade han flera ytterligare surpriser och komedier, till exempel enaktaren *La comédie sans intrigue,* och skrev också den förtjusande fésagan *Faunillane eller Den gula infantinnan* på franska. I

den exklusiva upplagan från 1741 som bara trycktes i tre exemplar finns tio kopparstick av François Boucher. Lyckligtvis finns två av de tre exemplaren på Kungliga biblioteket.

Den skrift av Tessin som med rätta har tilldragit sig det största intresset är den så kallade Åkerödagboken. Denna dagbok, som består av drygt 20 000 sidor, innehåller kommentarer till dagsaktuella händelser, avskrifter av brev samt utdrag ur böcker och tidskrifter. Här finns också sagor och fabler på både svenska och franska, liksom en rad exempel på den så kallade stenstilen, denna lapidariska genre, som Tessin är berömd för att ha förnyat. Till Tessins litterära alster kan vi dessutom lägga ett stort antal bevarade brev på franska, de flesta skrivna till hans hustru Ulla Sparre.

I Åkerödagboken förklarar Tessin varför det var lättare för honom att skriva på franska än på svenska:

> Jag har fler förebilder på franska. Jag är alldeles för lat för att bryta ny mark, jag skulle i svenskan behöva forma nya meningar och kanske skapa nya ord.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att Tessin uppvisar en häpnadsväckande bredd i sina franska texter. Hans manuskript är skrivna med en lättläst, vacker handstil. De innehåller också mycket få ändringar, och språk- eller skrivfelen är sällsynta. Naturligtvis finns vissa felskrivningar, särskilt i hans brev till hustrun; men detta kan förklaras av att han ofta skrev dessa brev hastigt efter långa dagar, då själva formen kanske inte var det viktigaste. Det bestående intrycket är att Tessin behärskade franska till fulländning. Han hade ett varierat och rikt ordförråd, en naturlig stil och över huvud lätt att uttrycka sig. Han var utan tvekan en stor svensk kulturpersonlighet.

Med mordet på Gustav III tog en fransk epok i Sverige slut. Man blev snarast avogt inställd mot Frankrike och fruktade att revolutionen skulle sprida sig hit. Men i och med Jean Baptiste Bernadottes trontillträde kom det franska inflytandet delvis tillbaka. Språkhistorikern Elof

Hellquist menar att det franska inflytandet på svenskan visserligen var märkbart men ändå starkt försvagat i förhållande till århundradet dessförinnan.[11]

En rad svenskar uttryckte sig likväl direkt på franska även under 1800-talet, som till exempel Frans Michael Franzén, Esaias Tegnér och Zacharias Topelius. Lite senare kommer författare som Verner von Heidenstam, Gustaf Fröding, Ola Hansson och Edith Södergran.

Vår mest omtalade skribent som författade flera skönlitterära verk direkt på franska under detta sekel är August Strindberg. På detta språk skrev han tre romaner men också en rad noveller, essäer och tidningsartiklar.[12] Han översatte även några av sina mest kända dramer från svenska till franska, nämligen *Fadren, Fordringsägare* och *Ett drömspel.* Som framgår, har Strindberg inte bara ett enastående litterärt författarskap på svenska utan även en betydande produktion på franska. Den är av sådan omfattning att jag här avstår från att gå närmare in på hans franska diktning.

I stället vill jag bland 1800-talets svenska skribenter på franska ta upp Carl Jonas Love Almqvist. Denne mångsidige författare, som har förbryllat och fängslat oss i åtskilliga generationer, fick främst genom sin morfar, bibliotekarien och publicisten Carl Christoffer Gjörwell, en god utbildning i hemmet.[13] Almqvist studerade sedan filosofi och teologi i Uppsala, hade diverse sysselsättningar men drogs framför allt till läraryrket. Han var tidigt informator, sedan lektorsvikarie på Karlberg och så lektor vid Nya Elementarskolan i Stockholm från dess tillkomst 1828. Vid denna skola skulle han undervisa i matematik och fysik, men eftersom han visade sig äga färdigheter i de moderna språken, fick han också lägga upp kurserna i flera främmande språk. Almqvist blev snart även rektor för skolan och lyckades ändå utarbeta åtskilliga av de nya läroböcker som behövdes. Här behandlade han en rad ämnen, till exempel allmän och svensk språklära, linearteckning och geometri.

Vittnesmål finns om Almqvist som lärare. Eleven i Nya Elementar-

skolan, Nils Johan Andersson, som sedermera blev professor Bergianus, har skildrat honom som hängiven och medryckande. Han kunde:

> elda våra unga sinnen: vi lyftes derunder till hänryckning öfver ämnen; vi grepos på samma gång af beundran för läraren.

Trots sina framgångar var Almqvist ändå inte riktigt nöjd med sin tillvaro som lärare. Vid mitten av 1830-talet befriades han från undervisning för att skriva ytterligare läroböcker. Han tog dessutom tjänstledigt bland annat för att ta prästexamen i Uppsala och för att kunna söka en professur i moderna språk och estetik i Lund.

Vid denna tid tillkom kortromanen *Det går an* som genast väckte anstöt genom sin frispråkighet och samhällskritik. Den livliga, ibland hätska, debatt som följde bidrog till att han fick lämna sin anställning vid Nya Elementarskolan. Boken blev därtill en belastning för honom i den tilltänkta karriären som präst.

I motsats till de två tidigare skribenter som jag har lyft fram, drottning Kristina och Tessin, skrev Almqvist inte något skönlitterärt verk direkt på franska. Han var dock inte främmande för att blanda in franska i sina litterära texter. Så här kan det låta till exempel i *Drottningens juvelsmycke:*

> Det är vår vilja, […] att hon ej blir l'enfant perdu du theatre, icke chose perdue, voyez vous.

I stället för litterära texter skrev Almqvist bland annat två korta avhandlingar på främmande språk, den ena på latin om François Rabelais, den andra på franska om poesins utveckling, kompletterad med teser på tyska och aforismer på engelska. Dessa avhandlingar med texter på fyra främmande språk var han tvungen att skriva mycket snabbt, eftersom även språkkunskaperna skulle prövas inför professorstillsättningen. Disputationerna skulle äga rum i början av november 1838, knappt två månader efter det att han hade kommit till Lund och förelagts sina uppgifter.

Under dessa omständigheter är det inte förvånande att de olika avhandlingstexterna, som alltså tillkom och trycktes under stor brådska, innehåller en hel del brister. Dessa brister, som till stor del består av skriv- och tryckfel, lades honom naturligt nog till last vid bedömningen av professorsansökan. Efter en lång och utdragen process gick han också miste om professuren. Den tilldelades slutligen i stället den sedermera kände Shakespeareöversättaren Carl August Hagberg.

Förutom sina avhandlingar framställde Almqvist läroboken *Praktisk Lärobok i Franska Språket,* som även den trycktes 1838. Precis som det står angivet på titelbladet, innehåller läroboken ”Innanläsningslära och formlära” samt ”homonymer, synonymer, gallicismer, och samling af ord”. Det är alltså verkligen fråga om en praktisk lärobok.

Här beskrivs först uttalet av olika konsonanter och vokaler och deras sammansättningar. Därefter kommer flera roliga läsövningar och en gedigen genomgång av formläran. Den senare delen illustrerar homonymer och förklarar användningen av olika synonymgrupper. Till slut presenteras en mängd ord under talande ämnesrubriker.[14]

Denna lärobok innehåller således uppgifter som – precis som Almqvist framhåller – är angelägna för nybörjaren. Det är lätt att hitta i den och den ter sig modern i sitt upplägg. Därför anser jag att den skarpa, nedvärderande kritik som läroboken mötte är orättvis. Av allt att döma berodde kritiken på andra saker än bokens kvalitet. Vi kan ana att här fanns både avundsjuka och konkurrens, men även att debatten om *Det går an* kan ha spelat en roll för den negativa bedömningen av läroboken.

Min sammanfattande bedömning är att Almqvist verkligen var mångsidigt begåvad och mycket språkkunnig. Detta visade han genom sin förmåga att snabbt skriva vetenskapliga texter på främmande språk och författa läroböcker i franska och i andra språk.

Från 1900-talet och framåt blir det alltmer tydligt att franskan förlorar en stor del av sin dragningskraft på svenska författare. Detta framgår också av Margareta och Hans Östmans kartläggning. Denna tar näm-

ligen endast upp fyra författare som skriver skönlitteratur på franska under förra seklet fram till i dag: Gunnar Ekelöf, Lasse Söderberg, Stig Strömholm och Björn Larsson.

I min genomgång här har jag gett en kronologisk översikt av svenskar som skrivit på franska och illustrerat utvecklingen med tre skribenter av olika karaktär: drottning Kristina, Carl Gustaf Tessin och Carl Jonas Love Almqvist. Översikten har visat att ett betydande antal svenska författare har utnyttjat franska som litterärt eller vetenskapligt språk och att de också har använt det i det dagliga umgänget. Detta bruk förekom i stor omfattning på 1600-talet och blev än mer frekvent under 1700-talet. Under dessa århundraden påverkades också svenskan betydligt av franskan. Men i och med det minskande antalet svenska skribenter på franska från 1800-talet och framåt har inflytandet blivit allt mindre. Det är nog därför vi blir så glatt förbluffade över att

varenda buse franska talar / i Paris schangtila salar.

Föredrag vid Akademiens årshögtid den 20 mars 2014

NOTER

1. Acke, J.A.G. *et al.*, *Pyttans A-B och C-D lära,* med teckningar av Albert Engström, Stockholm: Bonniers 1946.
2. *SvD* 31 januari 2009.
3. En grundlig genomgång av svenskar som skrivit litterära texter på franska från år 1550 till år 2006 presenteras i Östman, Margareta & Östman, Hans, *Au Champ d'Apollon. Écrits d'expression française produits en Suède (1550–2006).* Filologiskt arkiv 47, KVHAA, Stockholm, 2008. Denna volym har varit till stor nytta för den beskrivning som jag ger i föreliggande artikel.
4. För en presentation och verk av Johansson, Lasse (Lucidor), se på nätet i Litteraturbanken.se.
5. Se till exempel balletten *Den Stoora Genius* av hovpoeten Erik Lindschöld, s. l. [Stockholm] 1669.

6. Kempe, Anders, *Die Sprachen des Paradises […],* 1688. Se Elert, Claes-Christian, ”Andreas Kempe (1622–89) and the Languages Spoken in Paradise”, *Historiographia Linguistica,* vol. 5:3 (1978), s. 221–226) för en analys av Kempes skrift.
7. För drottning Kristina, se vidare bland annat Rodén, Marie-Louise, *Drottning Christina*, Stockholm: Prisma 2008; Weibull, Curt, *Drottning Kristina och Sverige 1646–1651*, Stockholm: Norstedts 1970.
8. Jfr Åslund, Leif, *Att fostra en kung: om drottning Kristinas utbildning,* Stockholm: Atlantis 2005.
9. Citat ur utgåvan från 1790, s. 93, som finns tillgänglig i faksimil på Litteraturbanken.se.
10. Angående Tessin, se till exempel *Carl Gustaf Tessin. Kulturpersonen och privatmannen 1695–1770,* Stockholm: Atlantis 1995; Proschwitz, Gunnar von, *Carl Gustaf Tessin i Paris. Konst och politik,* Stockholm: Norstedts 2002.
11. Se Hellquist, Elof, *Det svenska ordförrådets ålder och ursprung: en översikt*, Lund, 1929–1932.
12. Enligt mina undersökningar har inte mindre än 97 texter av Strindberg publicerats under hans livstid i fransskspråkiga tidskrifter. Det bör dock påpekas att jag i denna siffra även har räknat in andras översättningar av hans texter. Se vidare Engwall, Gunnel, ”Strindberg, journaliste français”, *Études germaniques*, 68:4 (2013), s. 517–542.
13. För Almqvist och de citat som jag anger, se Svenska Vitterhetssamfundets utgåva av Almqvists Samlade Verk, vilka också publicerats på nätet i Litteraturbanken. se. Angående de aspekter som tagits upp här, se vidare Lysell, Roland & Wilson Lohse, Britt (red.), *Carl Jonas Love Almqvist – konstnären, journalisten, pedagogen,* Hedemora: Gidlund 1996.
14. Angående denna franska lärobok, se vidare Sundell, Lars-Göran, ”Kring Almqvists lärobok i franska”, i Jonasson, Kerstin, *et al.*(red.), *Résonances de la recherche,* Studia Romanica Upsaliensia 59, Acta Universitatis Upsaliensis. Uppsala 1999, s. 415–422.